

доктор педагогічних наук,
професор кафедри французької філології
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

СВОЄРІДНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ КОМІЧНОГО В ОПОВІДАННЯХ СТЕПАНА ОЛІЙНИКА

Постановка проблеми. Неабиякого значення набуває останнім часом проблема вивчення стилістичних засобів передачі комічного, іронічного, саркастичного у творах українських письменників-гумористів. Прагнення висвітлити багатий духовний світ українського народу, розкрити особливості його світовідчуття та світосприймання, показати чистоту, широсердя, високу внутрішню гідність, та водночас його простоту, скромність, працьовитість, відданість своїй Батьківщині й родині є характерним для видатного письменника-гумориста Степана Івановича Олійника. Зазначена проблема пов'язана з такими практичними завданнями, як розширення наукового фонду про стилістичні особливості відображення психологічних особливостей людини, оновлення змістових модулів навчальних дисциплін «Стилістика», «Сучасна українська мова», «Українська література» тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення наукових джерел свідчить про такі аспекти дослідження зазначеної проблеми: теоретичні засади стилістики тексту (О. Селіванова, І. Смушинська), засоби створення комічного ефекту у творах української та зарубіжної літератури (Є. Колесніченко, М. Кручко).

Водночас потребують більш широкого висвітлення особливості стилістичних засобів відображення гумору, іронії, сатири в оповіданнях відомого українського письменника Степана Олійника.

Мета статті – розкрити своєрідність створення комічного ефекту у творах С. Олійника, зокрема в оповіданнях із збірки «З книги життя». Завданнями є уточнення сутності провідних понять («гумор», «іронія», «сатира»), характеристика прикладів засобів посилення комічного ефекту, розкриття основної проблематики гумористичних творів письменника.

Виклад основного матеріалу. С. Олійник показує боротьбу пересічних українців із соціальною несправедливістю, жорстокістю окупантів періоду Другої світової війни, зухвалим чиновництвом, егоїзмом, боягузливостю, марнославством, підлістю тощо.

Його оповідання із збірки «З книги життя» сповнені доброго гумору, іронії, сатири, а іноді й нищівного сарказму. Результати аналізу праць [1–4] свідчать, що, на відміну від гумору (який є художнім прийомом, заснованим на зображенні чого-небудь у комічному вигляді), іронія приховує негативне ставлення до свого об'єкта. Вона є таким тропом, який передбачає надання слову або певному звороту протилежного значення з метою віддзеркалення критичного ставлення до дійсності, скритої насмішки. Водночас сатира ґрунтується на різкому висміюванні недоліків, пороків, хиб людей і соціуму, негативних явищ навколишнього середовища. Злою насмішкою, нищівною іронією є сарказм. Варто наголосити, що термін «комічне» узагальнює окреслені вище види, оскільки комізм – це засіб зображення чого-небудь (подій, вчинків, дій, ситуацій, особистісних якостей) у смішному вигляді. Якщо уявити послідовність виявлення негативного в комічному, то найбільш позитивним є гумор, за ним іде іронія, потім – сатира, сарказм є найвищою формою відбиття уїдливісті.

Науковці [1; 2] стверджують, що комічний ефект може створюватися й завдяки таким тропам, як гіпербола, евфемізм, епітет, метафора, персоніфікація, порівняння, метонімія, перифраза, та з допомогою граматико-стилістичних прийомів – протиставлення, повтору, перерахування, а також суто лексичних засобів (вживання лексики чи фразеологічних одиниць із pejоративною конотацією, ономатопеї).

Переходячи до конкретизації окреслених стилістичних засобів, варто зазначити, що гіпербола використовується з метою навісного перебільшення для посилення виразності, наприклад, гіпербола, вжита для опису зовнішності чоловіка, якого попросили показати дорогу (оповідання «Ох і попало коням!..»), підкреслює старання людини пояснити все якнайкраще, детальніше: *«і так ним трясе, так підкидає, що аж картуз на ньому підскакує»* [3, с. 136].

Евфемізм замінює слово з певним негативним емоційним забарвленням на нейтральне, наприклад, в оповіданні «Деревенские мальчики» студенти територію на вулиці біля гуртожитку між тротуаром та проїжджою частиною називали гарним словом «дача».

Одним із найпоширеніших тропів, що вживається для більш рельєфного віддзеркалення комічних ситуацій, вчинків, подій тощо, є епітет. Так, їдкою сатирою звучить критика на адресу тих, хто наживається на інших нечесною працею: *«з браслетом на руці, з великими золотими сережками у вухах під нашими вікнами прогулюється з дітьми дебела непманша»* [3, с. 40]. Епітет «дебела» підкреслює в такому контексті не лише міцність статури жінки, але й її самовдоволення від заможності та розкоші, в яких вона живе. Її дітям, мабуть, сподобався спів студентів Одеського кооперативного технікуму, але непманша не дозволила дітям навіть дивитися в бік гуртожитку: *«Это деревенские мальчики! Не смотрите туда <...>»* [3, с. 40].

В оповіданні «Великий, ніжний, людяний...» гнів письменника проти нероб-непманів набуває вже форми сарказму. Молодого талановитого студента, сина простих хліборобів, драгували, *«вгодовані (епітет) непманші і їхні дочки»* [3, с. 53]. Начебто принижуючи себе, С. Олійник говорить, що він – *«селоук-степовик»* [3, с. 53]. Пись-

менник засуджує процвітаючу в ті часи спекуляцію, завдяки якій непмани й мали можливість збагачуватися. Ми цілком погоджуємося з його протестом проти несправедливості, яка панувала в суспільстві в ті часи: *«за якихось двадцять кілометрів звідси люди день і ніч в труді (гіпербола), поливають землю потом (гіперболічна метафора), а тут розкошують, п'ють вина і жують білі булки нероби-непмани! (протиставлення)»* [3, с. 53].

Водночас метафора та метонімія не вживаються достатньо часто як засоби відображення комічного у прозі. Так, в оповіданні С. Олійника «Ка», «ва», «ко» та учень Федько» метафора з іронічним значенням підкреслює неухважність, недбалство Федька (*«ка», і «ва», і «ко» <...> на крилах кудись полетіли»*) [3, с. 159].

Із метафорою тісно пов'язана персоніфікація, яка в оповіданнях С. Олійника також достатньо рідко зустрічається як засіб посилення комічного ефекту. Наприклад, собака Вовчок радів поверненню хазяїна, наче людина: *він «знову падав <...> до ніг, крутився, лащився, скимів, скакав на плечі, обіймав лапами – так сильно скучив за своїм хазяїном»* [3, с. 10].

На відміну від метафори та персоніфікації, такий стилістичний засіб, як порівняння, є достатньо поширеним: у творі «Бджоли» ненависть українського народу до фашистів та їхніх прислужників відображається в таких іронічних порівняннях: *«голова, як догори дном макітра»* [3, с. 91], *«картуз на голові – хоч квочку в ньому підсипай»* [3, с. 92], *«комендант на моїх очах, як резиновий, розпухає, голова вже як сито, шия аж на погони лізе»* [3, с. 93], *«з морди тільки шматок носа стирчить, як печериця»* [3, с. 93], *«під очима вже гулі, як цибулі»* [3, с. 93].

Поряд із лексико-стилістичними засобами, котрими є тропи, комізм відбивається й за допомогою граматики-стилістичних прийомів, серед яких провідного значення набувають синтаксичні фігури (протиставлення, повтор, перерахування). Як відомо [1–2], протиставлення дозволяє автору більш гостро підкреслити несумісність явищ, наявність діаметрально протилежних якостей, ознак, розкрити діалектичне протиріччя навколишнього середовища, наприклад, в оповіданні «Василина» жінка вагається й каже: *«Еге, не збий його, не розсовітуй, то влізе, як те сліпе теля в яму <...>»*. І трохи пізніше: *«Ну да! Одсовітуй його, збий, а він візьме, дивись, якусь прицюцювату <...>»* [3, с. 88].

Важливою синтаксичною фігурою, яка часто використовується в художніх творах із метою віддзеркалення комічного, є повтор. Така синтаксична фігура дозволяє звернути увагу читачів на певну ідею, спонукати їх замислитися над почуттями персонажу, передати його психологічний стан, внутрішні протиріччя, емоції. Як зазначають науковці [1; 2; 4], повтор може розгортатися як всередині одного речення, так і на рівні цілого тексту (наприклад, повторення розповіді діда Гарасима про те, як у нього зламалося колесо (оповідання «Без лишнього»)).

Перелічення дозволяє активізувати сприйняття певних явищ, які описуються у творі; часто воно слугує для виразу іронічного ставлення до подій або персонажів. Так, запропонувавши до уваги читачів самозадоволеного майора, С. Олійник із використанням перелічення підкреслює, що *«все на ньому виблискує: чоботи, ремінці, козирик»* [3, с. 138]).

Граматики-стилістичні засоби перелічення та протиставлення дозволяють підкреслити іронічне ставлення письменника до «синків та дочок багатих непманів»: *«вони з'являлись на лекції в бостонах, шовках, при золотих годинниках, у лакованих тувельках»* [3, с. 49], – і це тоді, коли переважна більшість населення не мала грошей на їжу, одяг, поїзди, аби доїхати до навчальних закладів у великих містах.

Лексичні pejоративно забарвлені засоби (окремі лексичні одиниці, фразеологічні звороти) віддзеркалюють у творах С. Олійника ставлення рідних, близьких людей до головних персонажів творів. Наприклад, під час опису своїх товаришів по технікуму С. Олійник тепло згадує багато веселих історій, пов'язаних з їхніми діями, поведінкою, прагненнями, характерами. Викликає усмішку безпорадність Михайла Василенка, який не міг вирішити, чи замовляти йому новий костюм у кравця, чи купити готовий у магазині. Його нерішучість спричинила те, що Михайло за один день відправив батькам чотири листа з різними проханнями про костюм. За допомогою pejоративного висловлювання *«перевчитися на один бік»* наповнює С. Олійник іронією відповідь батька синові: *«Чи ти там на один бік перевчився, чи що з тобою? Ми нічого не розберемо. Зараз же напиши толком, бо мама плаче! <...>»* [3, с. 44].

Отже, наведемо результати кількісного аналізу: серед стилістичних засобів, котрі сприяють відображенню комічного в оповіданнях С. Олійника, домінує протиставлення (18,9%); не менш значущим є лексико-стилістичний прийом гіперболізації (14,4%). Після нього за частотою вживання йдуть порівняння й епітет (по 12,6%). Розповсюдженим є також використання лексики з pejоративною конотацією (8,1%). Однаково важливими для віддзеркалення комічного ефекту є перифраза, повтор і перелічення (по 5,4%). Персоніфікація вживається у 4,5% випадках, метафора й ономаіопея – у 3,6%, евфемізм – у 1,8%, метонімія – у 1% ситуацій.

Дослідження оповідань С. Олійника дозволило нам окреслити такі основні напрями, під час віддзеркалення яких використовуються засоби комічного: національний характер, суспільство, сім'я, письменники в житті С. Олійника, світогляд дитини, тваринний світ. Насамперед, письменник відображає щирі внутрішні переживання персонажів (острах, зацікавленість, прагнення допомогти, донести інформацію до слухачів). Висміюється С. Олійником бажання українців показати себе більш розумними, справними, обізнаними, ніж це є насправді. Патріотизм українського народу та його самовідданість яскраво описує С. Олійник в оповіданнях про Другу світову війну, в яких із нищівним сарказмом висміюється жадібність, жорстокість, обмеженість окупантів. Саркастично описуються й злочини соціуму, заздрість людей, лінощі. Критикує С. Олійник пихатість нероб-непманів, їхнє презирство до справжніх трудівників, що і створювали національне багатство України. Не залишився поза увагою письменника-гумориста і світ домашніх тварин, зображення якого допомогло йому розкрити більш точно особливості взаємодії людини та природи.

Висновки та перспективи подальших розвідок. На основі дослідження наукових робіт і оповідань С. Олійника маємо змогу дійти висновку, що найпоширенішими лексико-стилістичними засобами, які автор використовує для відображення комічного, є тропи (гіпербола, порівняння, епітет, перифраза, персоніфікація, рідше – метафора, евфемізм, метонімія), а граматико-стилістичними засобами – синтаксичні фігури (протиставлення, повтор, перелічення). Перспективи дослідження полягають у проведенні компаративного аналізу засобів створення комічного ефекту у творах українських і закордонних письменників.

Література:

1. Колесниченко Е. Ирония как лингвистический феномен / Е. Колесниченко // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 383–385.
2. Кручко М. Чудотворці українського сміху : Остап Вишня, Степан Олійник / М. Кручко // Українська мова та література. – 2004. – № 38. – С. 5–7.
3. Олійник С. З книги життя. Біографічні новели, оповідання / С. Олійник. – К. : Радянський письменник, 1968. – 208 с.
4. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

Анотація

М. КНЯЗЯН. СВОЄРІДНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ КОМІЧНОГО В ОПОВІДАННЯХ СТЕПАНА ОЛІЙНИКА

У статті досліджується своєрідність створення комічного ефекту у творах С. Олійника, зокрема в оповіданнях із збірки «З книги життя». Уточнено сутність ключових понять («гумор», «іронія», «сатира»). Схарактеризовано засоби посилення комічного ефекту.

Ключові слова: комічний ефект, гумор, іронія, сатира, сарказм.

Анотация

М. КНЯЗЯН. СВОЕОБРАЗИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ДЛЯ ОТОБРАЖЕНИЯ КОМИЧЕСКОГО В РАССКАЗАХ СТЕПАНА ОЛИЙНИКА

В статье исследуется своеобразие создания комического эффекта в произведениях С. Олейника, а именно, в рассказах из сборника «Из книги жизни». Уточнена сущность ключевых понятий («юмор», «ирония», «сатира»). Охарактеризованы средства усиления комического эффекта.

Ключевые слова: комический эффект, юмор, ирония, сатира, сарказм.

Summary

M. KNAZIAN. THE DIVERSITY OF THE USE OF STYLISTIC MEANS TO DISPLAY THE COMIC IN STEPAN OLIYNYK'S STORIES

The article deals with the specificity of creating the comic effect in the works of S. Oliynyk, namely the stories from the collection "From the book of life". The essence of the leading concepts ("humor", "irony", "satire") is specified. The means of enhancing the comic effect are described.

Key words: comic effect, humor, irony, satire, sarcasm.